

Ny kurs för gymnasiet och högskolan

Gunnar Wetterberg

INNEHÅLL

---

1. Avgränsning	4
2. Utbildningens roll	6
3. Problemen	8
4. Gymnasiet	15
5. Högskolan	24
6. Sammanfattning	30

Låt de väsentliga frågorna stå i centrum

Ska 50 procent av varje årskull ha påbörjat en minst treårig högskoleutbildning före fyllda 25 år? Idag, efter att antalet högskoleplatser på bara tio år har fördubblats, är det en alldeles meningslös fråga. Inte så att andelen i samhället med högskolestudier skulle vara ointressant. Men utgångspunkten för utformningen av utbildningen måste väl vara behoven, vinster, kostnader och unga människors önskan att förkovra sig. Om sedan procenttalet hamnar något under de femtio procenten, eller på en avsevärt högre siffra – det kan vara viktigt för högskolornas dimensionering och för den långsiktiga planeringen. Men att göra ett procentmål till den dominerande politiska viljeyttringen för högre utbildning är riktigt dåligt.

Idag är många bekymrade över den högre utbildningens kvalitet. Det är enligt min mening där som det under de närmast kommande åren är överlägset viktigast att satsa såväl resurser som kreativitet. Också gymnasieskolan dras med kvalitetsproblem och en förskräckande stor andel slutar gymnasiet utan fullständiga betyg. Mycket av utbildningens problem bygger på att grundskola och gymnasium inte givit eleverna motivation och grundkunskaper för att kunna gå vidare.

Lika bekymmersam är bryggan mellan skolan och arbetslivet. Alldeles för många klarar sig inte över den. Skoltrötta sexton-sjuttonåringar har svårt att ta sig in på arbetsmarknaden; nyexaminerade akademiker hamnar i arbetslöshet eller på jobb där deras kunskaper inte tas till vara. Också antalet forskarutbildade har ökat kraftigt. En brygga mellan gymnasieskolan och forskarna skulle gynna bägge parter.

Inom SACO söker vi bidra till att utbildning både ska vara tillgänglig, attraktiv, meningsfull och ha mycket god kvalitet. Det arbetet innehåller exempelvis utvärderingar av kvalitet, publicering av statistik över akademikernas arbetslöshet och hur högre utbildning förändrar inkomsterna under livet, projekt för att förbättra arbetsmarknaden och mycket annat. Vi menar också att det är viktigt både för samhället och individerna att alla resurser tas väl till vara; att det finns många vägar in på arbetsmarknaden, och att arbetslivet drar nytta av alla de kunskaper som människor skaffat sig. I den här skriften har SACO:s samhällspolitiska chef Gunnar Wetterberg utifrån personliga intresseområden och en lång erfarenhet, samlat sina tankar kring hur Sveriges utbildning från gymnasieskolan och uppåt skulle kunna utvecklas. Jag hoppas att Gunnars bidrag kan bidra till att debatten kan lyfta en debatt som i skrivande stund är tröttande fokuserad på en irrelevant procentexercis.

Maj 2006

Anna Ekström
Ordförande vid SACO

AVGRÄNSNING

Den här skriften ska i första hand behandla det frivilliga utbildningsväsendet, med betoning på övergången från utbildningen till arbetslivet. Den handlar om gymnasiet, högskolan och allt det andra som finns eller borde finnas när ungdomar ska etablera sig på arbetsmarknaden och i vuxenvärlden.

Jag har på olika sätt följt och deltagit i utbildningsdebatten ända sedan jag valdes in i SECO:s centralstyrelse 1967, när grundskolan och gymnasiet stod i centrum för debatten. Några år senare skrev jag som utbildningsombudsman Lunds studentkårs remissvar på U 68. I mitten av 1980-talet återknöt jag kontakten med utbildningsfrågorna, först som huvudsekreterare i ESO, sedan som ansvarig för Långtidsutredningarna 1992 och 1995 och under andra hälften av 1990-talet som direktör i Svenska Kommunförbundet. I mitt arbete på SACO är utbildningen en av de mest centrala frågorna: det är utbildningen som utgör grunden för medlemskap i SACO-förbundet, och det ger frågorna en tyngd som är större än i flertalet andra organisationer.

I olika sammanhang har jag skrivit om den demografiska utvecklingen och dess påverkan under de närmaste årtiondena. För utbildningens del är det två huvuduppgifter som avtecknar sig i demografins spår:

- Den ena gäller arbetsutbudet. Debatten om demografin har ofta ställt frågan om hur fyrtilialisterna kan förmås att arbeta längre. Ur arbetskraftens synvinkel är emellertid början av arbetslivet minst lika viktig som slutet. Ju bättre utbildningen rustar ungdomarna för arbetslivet, ju förr deras insatser tas tillvara, desto bättre kommer vi att lösa de kommande årtiondenas uppgifter.
- Den andra gäller produktiviteten. När arbetsutbudet sviktar ställs det desto större krav på produktiviteten, om vi ändå ska kunna uppnå samma tillväxt.¹ Om vi är färre som arbetar så måste vi arbeta så mycket klokare, och då är utbildningen en genväg. Om vi samlar ihop forskningens rön och det vi kommit på i arbetslivet och förmedlar det genom skolan, så kommer varje ny generation att vara lite kunnigare när den börjar arbeta. Då kommer inte bara de själva att arbeta mer effektivt, utan insiktsfulla äldre kan också dra nytta av sina yngre kollegors kunskap.

---

¹ Om tillväxtens betydelse för välfärden och människovärdet har jag skrivit på annat håll (Wetterberg 1994, 2004a).

I detta har även förskolan, grundskolan och forskningen sin roll att spela. Det är omöjligt att säga vilken länk i kedjan som är viktigast, men jag tror att några av de mest akuta problemen finns på gymnasiet och högskolans område, inte minst eftersom det är dessa utbildningsformer som nu ska ta emot de stora kullarna från början av 1990-talet. Därför har jag koncentrerat mig på dem i denna skrift, även om många resonemang berör kunskapssystemet i dess helhet, både utbildningsväsendet och forskningen.

Farsta den 2 april 2006

Gunnar Wetterberg

UTBILDNINGENS ROLL

Utbildning är bra. Det har länge varit ett axiom. För trettio år sedan var utbildning bra för att minska klassklyftorna. I dag framhålls utbildningen som vårt viktigaste vapen när ekonomin globaliseras. I debatten efterlyser praktiskt taget alla deltagare mer utbildning – för tillväxtens, bildningens och individens skull.

Men hur bra är den egentligen?

Björklund och Lindahl (2005) har gjort det senaste svenska försöket att gå igenom forskningen om utbildningens betydelse för ekonomin och samhället. Intrycket av deras översikt är att det är förvånansvärt svårt att belägga tydliga effekter av utbildningsinsatser. De tydligaste resultaten får man när det gäller grundläggande skolutbildning. När människor får lära sig att läsa och skriva blir de mer produktiva. Läs-kunniga människor kan lättare ta till sig nya arbetsuppgifter, men utbildningen har också positiva effekter på folkhälsan och arbetsförmågan. Björklund och Lindahl hänvisar även till studier som tyder på att kriminaliteten minskar med längre utbildning.

Det är svårare att avläsa de positiva effekterna när utbildningsnivån höjs från en redan hög nivå. Det reser frågan om hönan och ägget. Ökar tillväxten därför att fler människor blir akademiker, eller är sambandet det omvända – i rika länder konsumerar fler mer utbildning? Att effekterna är svåra att urskilja betyder inte att de inte finns, bara att de är svåra att fånga med de kvantitativa metoder man normalt använder. Det kan bero på att effekterna kommer på många olika vis och inflätade i många olika mekanismer, men det kan också bero på att olika slags högre utbildning har olika stor inverkan på den ekonomiska utvecklingen.²

Saken blir inte lättare av att det finns olika teorier om utbildningens betydelse för individen. *Humankapitalteorin* ser utbildning som en investering för individen. Genom att skaffa bättre utbildning ökar man sin produktivitet och får därmed högre lön. Den ökade produktiviteten kommer hela ekonomin till del. I själva verket har samhället större och säkrare fördelar av utbildningssatsningar än individen. Därför bör staten medverka till utbildningssatsningar: om de lämnas till marknaden och individernas betalningsvilja riskerar man underinvesteringar.

---

² Hur svårtolkade sambanden är illustreras av Acemoglu m.fl:s (2005) genomgång av kopplingen mellan utbildning och demokrati. De avvisar den gängse föreställningen att utbildning skulle bidra till demokratisering. Deras undersökning tyder i stället på att både utbildning och demokrati är förknippade med utvecklingens allmänna gång.

Signalteorin har en mer pessimistisk syn på utbildningens roll. Utbildningen är i första hand en mekanism för att sortera individer. Arbetsgivarna anställer civilingenjörer inte så mycket för deras kunskapers skull som för att den som gått igenom KTH visat sig orka igenom en lång utbildning med krävande inläsning.

Det är rimligt att räkna med att utbildningen blandar båda dessa effekter. Wolf (2002) lyckas med dem som mäter det samhällsekonomiska värdet genom att multiplicera vinsten av att utbilda sig till revisor med hela årskullen. Björklund och Lindahl menar ändå att löneökningarna efter utbildning är det bästa närmevärde vi har på vad utbildningen tillför samhällsekonomin.

PROBLEMEN

Inledning

Slutsatsen av den övergripande analysen av utbildningens betydelse är att den är positiv, även om det ibland är svårt att särskilja orsak och verkan, och även det är omöjligt att ange exakt hur mycket en höjning av den allmänna utbildningsnivån betyder. Både för samhällets och den enskildes skull är det klokt att ge individerna möjlighet att skaffa sig den utbildning de vill och har förutsättningar för. Samhällets nytta av att fler skaffar sig högre utbildning betraktas ofta som säkrare än det privatekonomiska utbytet för varje enskild student. Det motiverar kraftiga subventioner, för att utbildningsnivån inte ska bli alltför beroende av enskilda människors betalningsvilja.

Men inom ramen för de stora utbildningssatsningar som alla utvecklade länder gör kan resurserna användas mer eller mindre väl. Under de senaste åren har flera problem avtecknat sig för det svenska utbildningsväsendets del. Internationella utvärderingar ger visserligen vid handen att Sverige står sig väl i många avseenden, men det finns ändå områden och förhållanden där förändringar kan ge bättre utdelning på de resurser som satsas.

Utslagningen

Den svenska utbildningspolitikens credo under det senaste halvsekle har varit den sammanhållna skolan. Tidigare delades eleverna efter bara några år mellan den sexåriga folkskolan och realskolan, som kunde leda vidare till gymnasiet och därifrån till universitetet, även om det var få som nådde så långt. Efterkrigstidens skolpolitik har systematiskt gått in för att samla så många elever som möjligt så länge som möjligt i utbildningar som fram till högskolan fått ett alltmer gemensamt innehåll.

Syftet har varit både socialt och utbildningspolitiskt motiverat. Den sammanhållna skolan skulle ge fler människor chansen att gå en god utbildning, genom att skjuta upp valen mellan olika vägar och göra fortsatta studier till ett mer naturligt val även för arbetarklassens barn. Ur samhällets synvinkel skulle ett mer sammanhållet och teoretiskt fördjupat innehåll i utbildningarna betyda större valmöjligheter längre upp i åren och underlätta omskolning för dem som inte längre kunde fortsätta på sin ursprungliga väg. Genom att jämföra kommuner där grundskolan infördes tidigt med sådana där den infördes sent har Meghir och Palme (2005) visat att reformen bidrog till att fler elever från studieovana miljöer läste vidare och fick bättre inkomster.

I dag har dessa strävanden drivits mycket långt. De allra flesta barn går i förskolan, som häromåret bytte namn från barnomsorg och fick en egen läroplan. Från den egentliga förskolan går många barn i sexårsåldern över till ett förberedande skolår, som sedan åtföljs av nio år i grundskolan. Efter grundskolan är målet att alla elever ska gå vidare och gå igenom gymnasieskolan. Målet är att alla gymnasieskolans program ska ge behörighet för högre utbildning. Förhoppningen är att hälften av varje årskull ska utnyttja denna behörighet till att börja på högre utbildning innan de fyllt tjugofem år.

Inte minst på gymnasienivån har detta lett till stora förändringar. För femtio år sedan var lärlingssystem, företagens egna yrkesskolor eller *on-the-job training* i mer informella former vanliga vägar in i arbetslivet. Under 1960- och 1970-talet lades många av dessa yrkesskolor ned eller övertogs av kommunerna. Yrkesskolan och den tvååriga fackskolan upplöstes som skolformer, byggdes på så att de blev treåriga och fördes in i gymnasiet. Alla gymnasielinjer fick ett betydande gemensamt ämnesinnehåll, för att underlätta övergången till högskolan. Den senaste gymnasiekommittén föreslog att man skulle ta ytterligare ett steg genom att göra det första året på gymnasiet gemensamt för alla elever. Det förslaget har dock inte drivits vidare till beslut.

Bekymret är att många elever inte klarar gymnasieskolan så som utbildningspolitiken tänkt sig. Redan på högstadiet har många elever svårt att klara skolans krav och lämnar skolan utan godkänt betyg i viktiga ämnen. Det individuella programmet fångar upp många, men långtifrån alla. Det är allvarligt nog, men det blir värre. År efter år är det 20–25 procent av varje årskull som inte fullföljer gymnasiet. De lämnar utan fullständiga betyg, i den mån de alls börjar eller fullföljer det.

När eleverna följs upp några år senare visar det sig att de som inte fullföljt gymnasiet har en betydligt skörare anknytning till vuxenvärlden än sina jämnåriga. Färre arbetar, färre studerar, fler lever helt eller delvis på socialbidrag. De senaste åren har Försäkringskassan rapporterat om ett ökande antal unga förtidspensionärer. År 2005 beviljades 4 544 personer mellan 19 och 29 år beviljades aktivitetsersättning.³ Av dem hade drygt 2 000 enbart grundskoleutbildning (45 procent). Ungefär 350 hade hoppat av gymnasiet (8 procent).

Drygt 1 100 hade gymnasieutbildning (26 procent), ungefär 250 hade övrig utbildning (4 procent) och för 760 är utbildningsbakgrunden oklar (17 procent).⁴ Det är fara värt att sådana siffror till en del är ett kvitto på den svenska gymnasiepolitiken.

Utbildningspolitiken ger för lite utrymme åt olikheter i elevernas utveckling. Även om utbildning överlag är den tryggaste vägen in i vuxenvärlden, så är inte alla ungdomar lika motiverade att läsa tolv år i sträck. Man kan leda hästen till vattnet,

³ När åtgärden förtidspension avskaffades för några år sedan infördes i stället sjuk- och aktivitetsersättningen. Den som är 29 år eller yngre kan bara beviljas aktivitetsersättning, som utgår för ett år i taget.

⁴ Meddelande gd Curt Malmberg, Försäkringskassan-GW 2006-03-01.

men inte tvinga den att dricka. För dem som går där därför att det inte finns några lockande alternativ riskerar skolgången att nöta in deras misslyckande. I och med att gymnasiet blivit mer enhetligt och etablerats som norm har risken ökat för att fler inte kommer att passa in. Deras dåliga motivation riskerar dessutom att påverka hela undervisningssituationen, till men även för de andra eleverna.

Gymnasiets geografiska uttunning

Så länge skolan var ett statligt ansvar förekom det en nationell begränsning av antalet gymnasier. Eleverna från mindre kommuner fick pendla till läroverk någon annanstans eller bo inackorderade på studieorten.

Under de senaste årtiondena har denna kontroll släppt. Åtskilliga kommuner grämde sig över att behöva betala ersättningar till grannkommunen för sina elevers skolgång. Med egna gymnasier skulle de minska behovet av inackorderingar och samtidigt ordna några fler arbetsplatser till kommunen. Allt fler kommuner har skaffat sig egna gymnasier och försöker förmå så många som möjligt av sina egna elever att gå där.

Problemet är att elevunderlaget i de flesta kommuner bara räcker till för ett ganska standardiserat utbud av gymnasieprogram. De studieförberedande programmen är billigast och finns överallt. De yrkesförberedande programmen är långt dyrare, eftersom de ofta kräver utrustning och praktikplatser för att uppfylla målen. Mårtensson och Wennemo (2005) har i en LO-rapport pekat på alarmerande svagheter i dagens yrkesutbildning. Kostnaderna har gjort att många yrkesförberedande program svältfötts på resurser och materiel i förhållande till vad de skulle behöva. Från t.ex. bil- och maskinverkstäderna har man beklagat att fordonsprogrammen ibland inte har råd att låta eleverna arbeta med moderna maskiner med stort it-innehåll, vilket innebär att en lång inskolning väntar när eleverna ska ut i arbetslivet. En del kommuner har börjat samarbeta om dyrare utbildningar så att den ena kommunen tar det ena yrkesprogrammet, den andra ett annat, men lika ofta händer det att populära program "överetableras" när många grannkommuner vill driva dem på egen hand.

Resultatet är att utbudet av gymnasieundervisning varierar starkt mellan olika landsdelar. En stor kommun kan ha resurser att erbjuda ett mångfasetterat gymnasium som även grannkommunernas elever får glädje av (och bidrar till att betala), medan man i andra delar inte kan erbjuda mycket utöver standardprogrammen. Små gymnasier med glest besatta kollegier har ibland svårt att locka kvalificerade lärare. I någon mån kompenseras detta genom att det finns program med riksintag och att man ibland bildar kommunförbund, men överlag bidrar det kommunala huvudmannaskapet till att omvandla gymnasiet till en förlängd grundskola.

Läraryrket

När biskop Johannes Rudbeckius grundade det första gymnasiet i Västerås 1623 – som snart fick efterföljare i de andra stiftsstäderna – var målet högt satt. Gymnasiet skulle erbjuda en utbildning som i många stycken motsvarade den man kunde få vid universitetet i Uppsala. Bland de första lärarna var det inte ovanligt att man tjänstgjorde än i Uppsala eller vid någon av rikets andra akademier (Dorpat och Åbo, så småningom Lund), än vid något gymnasium. Till Västeråsgymnasiets första lärare hörde Georg Stiernhielm och Johan Stiernhöök, skaldekunstens respektive rättsvetenskapens första stora svenska företrädare.

De ansvariga begrep sambandet mellan lärarnas materiella villkor och skolans kvalitet. Redan på Karl XI:s tid var man bekymrad över att läraryrket inte lockade tillräckligt skickliga utövare. Hovpredikanten Jesper Svedberg – sedermera biskop i Skara förmådde då kungen att införa en ny meritvärdering vid tillsättningen av kyrkoherdetjänster. Varje lärarår skulle räknas som två prästår. Det betydde att den som valde lärarbanan kunde ta en genväg till feta pastorat. Det var en viktig åtgärd för att öka yrkets dragningskraft.

Efter andra världskriget har gymnasielärarnas relativlöner påtagligt försämrats, även om det skett en upphämtning under det senaste årtiondet. När Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi (ESO) rapporterade en hygglig produktivitetsutveckling för skolan under 1970- och 1980-talet berodde detta till stor del på att lärarnas löner stagnerat. Detta speglas i svårigheterna att rekrytera sökande och låga betygskrav till många lärarutbildningar.

Även om trenden sedan mitten av 1990-talet blivit något bättre för lärarkåren som helhet, så har lektorerna och gymnasielärarna i allmänna ämnen fått den sämsta lönemässiga utdelningen bland lärargrupperna sedan 1996. Det är rimligt att höja *alla* lärarlöner, men det är tveksamt om det är klokt att minska spridningen mellan dem. En utjämning av lärarlönerna mellan olika stadier och utbildningslängd gör det mindre attraktivt att lägga ett par år extra på att skaffa sig de fördjupade ämneskunskaper som krävs för en kvalificerad gymnasieundervisning.

Gymnasieskolans expansion under 1970-talet skapade en arbetsmarknad för de stora fyrtiotalskullarna som börjat läsa vid universitetet under sextioalet. I denna generation var gymnasiet fortfarande en attraktiv yrkesbana. I dag är bortåt hälften av gymnasieskolans lärare 50 år eller äldre. Deras insatser har spelat en viktig roll för att upprätthålla kvaliteten på gymnasieutbildningen. Under de kommande åren kommer pensionsavgångarna från gymnasiet att öka kraftigt. Det kan leda till problem när de stora nittiotalskullarna snart knackar på dörren.

Det långsiktigt allvarliga är emellertid hur gymnasieskolan ska kunna nyrekrytera en kvalificerad lärarkår. På många håll räknar kommunerna med att klara gymnasiets lärarförsörjning med hjälp av lärare från lägre stadier. Risken är att sådana lösningar alltför ensidigt betonar den pedagogiska färdighetens roll på ämneskunskapernas bekostnad. Med små gymnasier blir det dessutom svårt att erbjuda heltidstjänster med bara ett eller två ämnen. Det minskar deras dragningskraft på lärare som vill satsa helhjärtat på sina ämneskunskaper, samtidigt som löneutvecklingen signalerar att arbetsgivarna inte är beredda att betala en rimlig premie för fördjupad utbildning.

Den högre utbildningen

Under de senaste tio-femton åren har den högre utbildningen genomgått en kraftig expansion. Tiotusentals nya studieplatser har tillförts för att uppnå regeringens 50 procentsmål.

Utbyggnaden är splittrad på bortåt 40 olika orter. Högskolans resurser har inte ökat i samma takt som antalet studenter. Innebörden är dels att det blivit färre undervisningstimmar per student, dels att universitetslärarnas forskningstid naggats i kanten av undervisningens krav.

Ett ofta anført skäl för den geografiska spridningen har varit att högskolan skulle bidra till den regionala utvecklingen. Persson och Regnér (2005) har emellertid svårt att urskilja någon skillnad i utveckling mellan de regioner som fått högskola och de som blivit utan. Det är i och för sig inte så förvånande; dels är många mindre högskolor till stor del inriktade mot den offentliga sektorn (vård, utbildning), dels är akademiker en förhållandevis rörlig grupp på arbetsmarknaden, som är beredd att flytta dit det finns jobb.

Däremot har de mindre högskolorna haft betydelse för att bredda rekryteringen. Med en högskola i närheten blir tröskeln till en akademisk utbildning lägre, i synnerhet om den går att förena med ett arbete man redan skaffat sig. I detta fall är det dock ett bekymmer att den akademiska kompetensen överlag är lägre vid de högskolor som har den bredaste sociala rekryteringen, även om det finns undantag. Persson (2005) har visat att sambandet mellan andelen disputerade lärare och andelen nybörjare med arbetarbakgrund läsåret 2003/04 var starkt negativt.

Även på högskolan är nämligen lärarförsörjningen ett problem. Andelen disputerade lärare är mindre än hälften vid de flesta universiteten och högskolorna, ibland neråt 20 procent. Åldersfördelningen inom lärarkåren påminner om den i gymnasieskolan. Det betyder att en stor del av kåren måste nyrekryteras de närmaste 10-15 åren. Liksom inom gymnasiet är det då viktigt att ämneskraven upprätthålls. En viktig del

av meningen med den högre utbildningen är den vetenskapliga anknytningen; då är andelen disputerade en central förutsättning.

I början av 1990-talet lades resurstilldelningen till högskolorna om. Tidigare hade högskolorna fått resurser i förhållande till hur många platser de tilldelats, oavsett hur det sedan gick med studierna. Samtidigt fördelades allt mer av forskningsanslagen efter bedömningar av prestationer och de enskilda ansökningarnas och forskningsanslagens kvalitet. Det byggde in en snedvridning i systemet. För institutionerna kunde det te sig mer fördelaktigt att satsa på forskningen än på grundutbildningen.

Syftet med det nya resurstilldelningssystemet var att minska denna obalans i incitamentsstrukturen. Studieresultaten skulle spela en större roll för hur mycket resurser högskolan fick.

Systemet är inte utan problem. Små ämnen med svag studenttillströmning kan råka illa ut, trots att deras fortbestånd ur högskolans och samhällets synvinkel bedöms angelägen. Högskolor med en stor andel äldre studerande, på distans och kvällstid, har svårare att nå högt när det gäller prestationerna. De äldre studenterna vill gärna läsa ämnena och få undervisning, men de bryr sig inte alltid om att avlägga tentamina.

Det största bekymret är emellertid risken för ett negativt samspel mellan prestations- och kvalitetskraven. Tonvikten vid att studenter godkänns på kurserna kan leda till att kraven för godkänt förflackas. Svagheten i systemet är att institutionerna – som är beroende av resurstilldelningen – i praktiken självständigt förfogar över nivåerna för vad som är godkända prestationer. Ersättningen för helårsstudenter kan också leda till antagningskraven förflackas, om söktrycket är lågt och högskolan har svårt att fylla sina platser. Sänkta antagningskrav går ut över förkunskaperna och därmed förutsättningarna för den undervisning som ska bedrivas.

Utbildningspremie, arbetslöshet och överutbildning

Satsningen på den högre utbildningen byggde på övertygelsen att akademisk utbildning är bra, både för individen och för samhället. Samhället skulle få ökad tillväxt tack vare att människor med större kunskaper kan utnyttja produktionens resurser bättre. Individen skulle få en bättre livsinkomst dels genom att högutbildade får bättre lön, dels genom att akademiska yrken är tryggare och mindre drabbade av arbetslöshet.

De flesta utgick från att Says lag skulle gälla på utbildningens område. Utbudet skulle skapa sin egen efterfrågan, arbetslivet skulle villigt ta till sig alla högutbildade – kanske inte varje kulturvetare och socialantropolog, men överlag skulle mer ut-

bildning betyda ett mer avancerat näringsliv. Efterfrågesidan sågs inte som någon begränsning på utbildningens expansion.

Det finns emellertid flera tecken på att dessa förväntningar ännu inte uppfylls fullt ut, och framförallt inte för varje individ.

Åtskilliga undersökningar har pekat på att utbildningspremien – löneökningen för varje ytterligare års utbildning – är låg i Sverige, lägre än i de flesta andra EU-länder.⁵ Det kompenseras i viss mån av att studiemedelssystemet är mer generöst än i en del andra länder, även om det fortfarande har påtagliga brister. Å andra sidan är den sortens kompensation inte problematisk – om lönen efter avslutade studier upplevs som låg, så kan det bidra till att en del studenter dröjer sig kvar, vilket slår igenom i långsam genomströmning.

Ett annat skäl att dröja sig kvar är svårigheterna för många att få jobb efter avslutad utbildning. Under den senaste konjunkturavmattningen har arbetslösheten för akademiker legat högre än under kris. Även traditionellt sett attraktiva grupper som civilingenjörer och disputerade forskare har drabbats. Siffrorna för akademiker är överlag lägre än för andra grupper, men under de senaste åren har akademikernas arbetslöshet ökat snabbare än andras. Tryggheten i en akademisk utbildning är inte längre lika självklar som tidigare. För många studenter blir lösningen att fortsätta läsa ytterligare något eller ett par år, vilket ofta belastar livslönen och utbildningspremien.

Svårigheterna att få adekvat arbete verkar inte bara vara ett konjunktorellt problem. Flera forskare har undersökt hur kompetenskraven i arbetslivet matchar innehavarnas utbildningsnivå (Böhlmark, 2003; Åberg, 2003; Tåhlin, 2004). Deras resultat tyder på att Sverige har ett problem med överutbildning av arbetskraft. Under de senaste årtiondena har antalet kvalificerade arbeten ökat, men antalet akademiker har ökat ännu snabbare. Resultatet är att ett stort antal människor har arbetsuppgifter som är mindre kvalificerade än deras utbildning. Det påverkar deras löneutveckling, men det verkar också som om många överutbildade är mindre nöjda med sitt arbete än vad deras kollegor.

Arbetslösheten och överutbildningen har framför allt uppmärksamats som ett problem för dem som drabbas, men de rymmer också ett samhällsekonomiskt problem. Arbetslivet förmår inte ta vara på den resurs som de högutbildade innebär. Det handlar inte längre bara om svårigheterna för en del humanistiska utbildningar, utan även civilingenjörer och naturvetare noterar höga arbetslöshetstal. Innebörden är att Sveriges tillväxt blir sämre än den skulle vara med ett bättre utnyttjande.

---

⁵ Dessa beräkningar utgår normalt från de nominella lönerna i varje land. Bilden kompliceras om man räknar med lönebikostnader, dvs. avgifter för sociala förmåner och liknande.

GYMNASIET

Utgångspunkter

Sedan 1970-talet har debatten om varje stadium i ungdomsskolan alltmer förts som om hela årskullen borde gå där. Att några hade svårt att följa med var ett pedagogiskt problem som kunde lösas med mer resurser och bättre lärarutbildning.

Jag tror inte att det är så. Problemet med utslagningen är så stort och så ihållande att felet kan ligga i själva föreställningen om det allomfattande gymnasiet.

Jag tror att en mer realistisk utgångspunkt är att sätta motivationen i centrum. Den som fortsätter i skolan ska ha lust att göra det. Skickliga pedagoger kan göra mycket för att väcka den lusten, men varken skolan eller eleverna in spe ska betraktas som misslyckade om pedagogiken kommer till korta. Det måste finnas andra vägar vidare, inklusive andra möjligheter att så småningom skaffa sig den utbildning man tror sig behöva.

Det är i grundskolan som *skolplikten* fullgörs. Det är den grund som alla ska ha att stå på innan de går vidare. Grundskolan ska kunna fungera som ett avslutat helt. På sätt och vis ställer det större krav på vad den grundläggande utbildningen ska klara av än med dagens ordning, när det är underförstått att praktiskt taget alla ska utbildas i minst tre år till.

I nästa fas måste valet vara vidare. Från 16 års ålder förbereder vi oss för steget ut i vuxenlivet. Det ska vara tydligt att det är så, vare sig det handlar om utbildning, arbete, eller någon kombination av de båda. Vi behöver en stor mångfald att välja emellan för att så många som möjligt ska hitta sin väg in i arbetslivet. Varje individ ska ha en *skolrätt* på tre år, en möjlighet att skaffa sig de kunskaper som krävs för att gå vidare i yrkeslivet eller till högskolan, som var och en väljer när hon vill ta ut. Det kommer säkert att vara vanligast att ta den direkt efter grundskolan, men det ska vara möjligt att utnyttja den både ett och tio och tjugofem år senare, beroende på när man känner att man vill göra det. Och hur – i det läget kan många se folkhögskolan som ett mer meningsfullt alternativ än det traditionella gymnasiet eller KomVux.

Vad mångfalden skulle kunna vara

Mångfalden måste utgå från dagens teoretiska och yrkesförberedande linjer, men den behöver byggas på. Vi behöver fler lärlingsutbildningar, vi behöver ingångsjobb dit ungdomar kan komma utan utbildning och erfarenhet, där arbetsgivaren svarar för den internutbildning som behövs för att man ska klara arbetet. I en del fall vore det

kanske bäst om själva jobbet är huvudsaken: internutbildningen ska finnas som en möjlighet, men inte efter ett bestämt schema utan när individen är mogen för det.

Med sådana beståndsdelar som grundval kan man börja experimentera med olika varianter. Kanske skulle man efter grundskolan kunna vända på de senaste årtiondenas trend och erbjuda fleråriga ingångslinjer för skoltrötta, med mycket praktik i början, som motiverar eleverna för mer och mer teori efterhand.

Men det är inte bara de skoltrötta eleverna som är ett problem. Det finns också elever som vill ha ut mer av skolan än vad standardprogrammen kan erbjuda. Det är inte så märkligt. För en lärare med stor spridning mellan eleverna i en klass är det naturligt att lägga mest tid på dem som bäst behöver stöd. Då blir det ont om tid att ägna sig åt dem som vill gå snabbare fram. På sina håll har man löst detta med nischade speciallinjer – naturvetenskapligt program med forskningsinriktning i Stockholm – men i de allra flesta kommuner saknas underlaget för sådana lösningar.

Jag tror att det skulle behövas mycket mer av det slaget. För att gymnasiet ska bli det tydliga steget ut i vuxen världen och hålla studieglädjen uppe måste många fler gymnasister få möjligheten att välja ämnen och studiegångar som utmanar och utvecklar deras förmåga. Gymnasiet måste kompletteras med andra vägar, men även inom sig måste det differentieras. Det måste bli möjligt att inhämta mycket mer kunskaper under gymnasietiden än vad som erbjuds på de flesta håll i dag. Gymnasiet måste återställas som en självständig och kvalificerad skolform, där den pedagogiska skickligheten visserligen är en förutsättning för att bli lärare, men där ämnesinnehållet väger markant mycket tyngre än inom grundskolan.

Detta gäller för de teoretiska utbildningarna, men i minst lika hög grad för de praktiska. Goda yrkesutbildningar leder till bra jobb, det ser de väljande eleverna snart nog. En stimulerande yrkesutbildning på gymnasiet kan vara det som motiverar en skoltrött sextonåring att fortsätta.

I den önskvärda gymnasiereformen ligger också uppgiften att återupprätta anknytningen mellan gymnasieskolan och den högre utbildningen. För femtio år sedan var det inte ovanligt att disputerade forskare gick ut som lektorer till läroverken i närheten, ibland för gott, ibland för att återvända som professorer efter ett antal år. Många av dessa lektorer fortsatte sin vetenskapliga produktion under tiden i skolvärlden. Vi är många som smittats av deras brinnande entusiasm för sina ämnen, av deras lust att söka och finna ny kunskap.

I dag håller de traditionella lektoraten på att tyna bort. Det finns inte mer än ett par hundra kvar. De flesta innehavarna pensioneras utan att tjänsterna återbesätts. Det innebär en utarmning av gymnasieskolan som kvalificerad skolform. Skolorna mister

inte bara lektorerna, utan också den stimulans som lektoratens innehavare kunde ge andra medlemmar av kollegiet. Även yrkesutbildningarna skulle behöva lektorer, skickliga yrkesmän som kan ge ett reflekterat djup åt sin undervisning.

Det är inte säkert att återknytningen bara behöver bestå i att nyinrätta dem på de gamla villkoren. Jag tror att en spännande satsning skulle kunna kombinera en ansträngning för att locka disputerade forskare till skolan med att inrätta doktorand-tjänster vid landets gymnasier. Sådana tjänster skulle kunna finansiera unga forskare under deras utbildning mot att de svarade för tio veckotimmars undervisning. På så sätt skulle gymnasisterna få en direktkontakt med dem som står mitt uppe i det vetenskapliga arbetet. En av Apples grundare har vittnat om hur den sortens kontakt mellan unga amerikanska elever och avhoppade fysiker från Boeing under 1960-talet bidrog till att lägga grunden för PC-industrin. Både högskolan överlag och forskningen skulle komma närmare fler elever än idag, till gagn för övergångarna till den högre utbildningen.

Överhuvudtaget måste ämneskunskaperna väga tungt i gymnasielärarnas utbildning. Den pedagogiska och didaktiska utbildningen kräver sina specialister, men fackkunskaperna bör i första hand inhämtas vid universitetens och högskolans institutioner för de olika ämnena.

Vad mångfalden skulle kräva

En större variation inom gymnasieskolans ram kräver ett större elevunderlag och en starkare ekonomisk bas än vad de allra flesta kommuner kan erbjuda. I själva verket tror jag att gymnasiets skalproblem är en lika stor påfrestning på dagens kommunindelning som den avancerade sjukvården är för landstingen.⁶ Inte minst gäller detta uppgiften att genomföra kvalificerade yrkesutbildningar. Många kommuner är inte beredda att satsa de pengar som krävs för att få modern materiel och skickliga yrkeslärare.

Gymnasiet skaver mot den nuvarande kommunindelningen. I detta ligger det en uppreppning. När kommunsammanslagningarna planlades på 1960-talet var grundskolans högstadium en avgörande faktor. Kommunerna skulle vara så stora att de hade tillräckligt många 14-16-åringar för att högstadiet skulle kunna erbjuda alla de olika varianter – 9 g, ht, tp osv – som Lgr 62 föreskrev.⁷

Jag tror att en nystart för gymnasieskolan skulle kräva ett byte av huvudmannaskap. Inom Ansvarskommittén prövar man möjligheten att ersätta de nuvarande landstingen med en indelning av landet i betydligt färre regioner – mellan sex och åtta är

---

⁶ Jag har utvecklat resonemanget i ett annat sammanhang (Wetterberg, 2004).

⁷ Det hör till politikens ironier att Lgr 62 redan hade ersatts med den betydligt mer sammanhållna Lgr 69 då sammanslagningarna väl genomfördes i början av 1970-talet.

det antal som brukar nämnas. För egen del tror jag att sex regioner vore det klokaste, grupperade runt de sex stora universiteten. Då kan man ta dagens indelning i sjukvårdsregioner som utgångspunkt när gränserna ska ritas om.

Med regionerna som huvudmän i stället för kommunerna skulle gymnasieskolan få en bredare ekonomisk, geografisk och befolkningsmässig bas. Då skulle NaForsk inte bli ett privilegium för dem som bor i Stockholmstrakten, utan var och en av de sex regionerna skulle få resurser nog att erbjuda sina ungdomar ett rikt och varierat utbud. De stora industrierna i de olika regionerna skulle kunna få en spetsutbildning inom sina områden. Var och en kan drömma om många andra möjligheter. Jag skulle önska mig ett eller ett par Östersjögymnasier på olika håll i landet, där man utnyttjade städernas vänorter i grannländerna runt innanhavet för att satsa på ryska, tyska och polska redan i gymnasiet. I framtiden kommer det att vara en självklarhet att alla gymnasister talar något slags engelska; då kommer det andra främmande språket att bli dörröppnaren, nyckeln som öppnar karriärer när konkurrensen om de attraktiva jobben blir hård.

Om gymnasiet förs över till regionerna skulle det återupprättas som en självständig skolform. Yrket som gymnasielärare skulle etableras som en avgränsad karriär, med regionen (eller ett frigymnasium inom denna) som arbetsgivare, medan kommunerna stod för rollen som arbetsgivare inom grundskolan.

För att skapa den mångfald som behövs för att komma till rätta med utslagningen räcker det inte med åtgärder inom gymnasieskolans ram. Det är viktigt att arbetsmarknaden öppnar sig även för dem som inte har gått igenom gymnasiet. Det måste skapas fler ingångar till ykreslivet. All utbildning efter grundskolan behöver inte vara högskoleförberedande och äga rum inom gymnasieskolan. Alla sexton-sjuttonåringar ska inte behöva välja ytterligare skolgång meddetsamma. De ska kunna få riktiga jobb, där utbildningsbehovet i stället tillgodoses genom att arbetsgivaren står för upplärningen av dem som inte har så mycket utbildning och erfarenhet.

Ibland hörs invändningen att ingångsjobben försvunnit därför att näringslivet blivit så mycket mer komplicerat. Till en del kan det vara så, men det är inte hela sanningen. Många av de arbetsuppgifter som utfördes av biträdespersonal och motsvarande för trettio år sedan finns fortfarande kvar, trots att de renodlade biträdestjänsterna blivit betydligt färre. I stället har de okvalificerade uppgifterna smugit in i den mer kvalificerade personalens uppgifter. I takt med att ingångslönerna höjts har arbetsgivarna föredragit att rationalisera bort ingångsjobben och kräva alltmer utbildning av dem man anställer.

Snart nog kan detta leda till problem inom flera yrken, inte minst inom den offentliga sektorn. Åldersfördelningen bland läkare, gymnasielärare och psykologer är sådan

att utbildningen knappast kommer att räcka till för att ersätta alla nuvarande utövare som går i pension under de närmaste 10-15 åren. Liknande problem kan uppstå inom många andra yrkesområden. Lösningen borde då bli att se över arbetsorganisationen, föra samman de okvalificerade uppgifterna till nya ingångstjänster och på så sätt frigöra det löneutrymme som krävs för den kvalificerade nyrekryteringen.

En förutsättning för att detta ska fungera är att lönerna för ingångsjobben står i paritet med den insats som de nyanställda kan göra. I klartext betyder det att avtalen måste öppna för lägre löner. Under den tid man utbildar sig eller skolar in sig i sitt yrke är man inte lika produktiv som de som är färdigutbildade och har några års erfarenhet i yrket. Det måste kunna avspeglas i lönesättningen, om det ska bli någon volym på ingångsjobben.

Innebörden är att arbetsmarknadens parter har en viktig del av ansvaret för att åstadkomma den mångfald som behövs för att motverka ungdomsutslagningen. Inom en del avtal finns redan sådana öppningar. Många avtal reglerar först 18- eller 20-åringarnas löner; det betyder att lönerna för yngre skulle kunna sättas betydligt lägre, om det finns en allmän acceptans för det. Några förbund har slutit lärlingsavtal, andra avtal med ett- eller tvåårslöner i stället för ingångslöner. I båda fallen betyder det att lönen kan sättas lägre medan de anställda är under utbildning.

Förutsättningen för att de fackliga organisationerna ska vara beredda att söka sådana uppgörelser är rimligen att arbetsgivarna tillhandahåller lärlingsplatser eller andra sorters internutbildning. Det gäller den offentliga sektorn lika väl som den privata; i själva verket är det kanske omsorgen och vården som skulle ha störst möjlighet (och behov av) att använda ingångsjobb för att klara en del av sin personalförsörjning. Det får inte stå i motsättning till behovet att höja personalens samlade kompetens inom dessa områden, utan innebär snarare att internutbildningar får en större roll jämfört med gymnasieskolan. Då kan den kvalificerade personalen koncentrera sig på sina egentliga uppgifter. Detta skulle betyda att arbetsmarknadens parter återtar en del av ansvaret för ungdomarnas inträde på arbetsmarknaden, både när det gäller att sänka de lönemässiga trösklarna och att garantera en god utbildning på arbetsplatsen.

En större mångfald inom regionerna öppnar möjligheter som idag saknas i stora delar av landet, men inte alltid just där man bor. För trettio år sedan var det ingen märkvärdighet, då fick många gymnasister från mindre orter bo inneboende eller på elevhem, men idag är det ett undantag. Jag undrar om inte detta är ett av den svenska utbildningspolitikens starkaste underliggande mål: att till varje pris låta människor slippa flytta. Det driver fram fler gymnasier, fler högskolor, men också trenden att forskare stannar hela livet vid samma institution där de en gång läste. Jag tror att den ambitionen gör det svenska utbildningsväsendet torftigare än det skulle behöva vara. Många kommer säkert även i framtiden att nöja sig med hemortens utbud,

men att flytta hemifrån för att läsa något man verkligen vill ägna sig åt kan för en del sextonåringar vara utvecklande och spännande, även på det mänskliga planet. En sådan trend har redan börjat komma tillbaka med riksintagen och möjligheterna att välja udda frigymnasier. För att utnyttja det nya gymnasiets mångfald kan regionerna behöva hjälpa till med nya lösningar, kanske samutnyttjande av det som från början byggts som studentbostäder.

Mångfalden ställer också större krav på uppföljning och utvärdering, så att eleverna och deras föräldrar vet vad de väljer emellan. I detta måste de statliga skolmyndigheterna ta på sig en större roll än de hittills haft (och kanske velat). Det behövs väl genomarbetade nationella prov, genomförda på samma tidpunkt överallt för att undvika de misstankar om fusk som utspridda prov oundvikligen leder till. Den informationen måste bearbetas, jämföras med elevernas utgångskunskaper och sociala variabler, så att man närmar sig en bättre bild av vad varje gymnasium åstadkommer. Med hela regionens gymnasier att välja emellan kan detta betyda att elever väljer bort det närmaste gymnasiet därför att det inte kan uppvisa tillräckligt goda resultat. Det är en varningssignal som det är bra att släppa fram och som huvudmannen bör ta till sig.

De nationella proven har också en annan viktig funktion. De behövs för att stoppa den pågående betygsglidningen, som missgynnar äldre årgångar elever vid antagningarna. Det är svårt att värja sig från farhågan att en del gymnasier blivit mer generösa i sin betygssättning än andra, kanske omedvetet, för att bli mer attraktiva. En jämförelse mellan gymnasier bör inte utgå ifrån betyg, där sådana kulturer kan spela in, utan från provresultat. Betygsinflationen har idag gått så långt att det kan ifrågasättas om betygen duger som urvalsinstrument till högre utbildningar.⁸ De statliga skolmyndigheterna måste få möjlighet att gripa in mot gymnasier som flagrant och ihållande låter betygssättningen avvika från de nationella provens nivåer.

Det största bekymret på betygssättningens område är konkurrenskompletteringarna. För drygt tio år sedan införde statsmakterna regeln att elever som var missnöjda med sin betyg skulle kunna läsa upp dem i efterhand. Problemet var att man lät dem som tenterat upp sina betyg konkurrera med dem som kom direkt från gymnasiet. Det tog inte lång tid innan många begrep att det här var vägen till den stängda dröm-utbildningen. Fler och fler gick till KomVux efter gymnasiet, höjde sina betyg och kom in – men då steg antagningspoängen, och ännu fler blev tvungna att konkurrera komplettera.

Följderna blev snart tydliga. Redan för sex år sedan varnade jag för konkurrenskompletteringens följder (AB 2000-07-25). I dag är det nästan lika många som börjar på KomVux som på högskolan efter gymnasiet. På så vis slösas tiotusentals ungdomsår

---

⁸ Ett alternativ är att låta olika former av prov spela en större roll, ett annat att vidga systemet med intervjuer och låta antagningar bli mer lika vanliga rekryteringar.

bort i onödan. Sent omsider tillsatte regeringen en utredning om saken. För ett par år sedan föreslog den att bara de som fått IG skulle få läsa upp sina betyg.

Det nya betyget skulle bara räknas som G vid antagningen till högre utbildning. (Däremot skulle det i meritförteckningar vid platsansökningar fortfarande stå som VG eller MVG.) En annan möjlighet skulle kunna vara att införa skilda kvoter för dem som söker på ”rena” gymnasiebetyg och dem som läst upp sina vitsord. Så har man hanterat motsvarande problem i Noreg.

Häpnadsväckande nog har regeringen inte gjort något åt saken. Utredningens övriga delar har behandlats i en proposition, men konkurrenskompletteringen har man inte gjort något åt. Under tiden har en del kommuner hanterat anspänningen på KomVux genom att begränsa de nybakade gymnasisternas rätt att söka in. Det gör konkurrenskompletteringen till ett ännu större bekymmer, när möjligheterna blir beroende av vilken kommun man råkar bo i. Genom att genomföra utredningens förslag skulle konkurrenskompletteringen begränsas, antagningspoängen sjunka, betygshetsen dämpas, fler komma tidigare ut i arbetslivet, och stora resurser frigöras från KomVux. Det är obegripligt att det inte är gjort ännu.

Även med regionerna som huvudmän utgår jag ifrån att det kommer att finnas både offentligt och privat drivna gymnasier. Jag skulle dock hoppas att gymnasierna blir en politiskt så viktig del av regionernas verksamhet att de satsar på att göra det bästa möjliga av de resurser som står till förfogande. För mig är utbildningen en av den offentliga sektorns viktigaste funktioner. Om regionerna satsar på att anställa duktiga skolledare, om de driver en generös lönepolitik mot lärarna, om de uppmuntrar experiment med ny pedagogik och spännande inriktningar, så skulle jag inte sörja om det betyder att de klarar konkurrensen bättre än en del av de privata gymnasier som vuxit fram under senare år. Konkurrensen kan emellertid göra stor nytta genom att peka på vilka offentliga gymnasier som inte håller måttet.

Invändningarna

Att man vrider gymnasiepolitiken mot en större mångfald får inte betyda att man gör sig urarva. Den tidigare skoldebatten varnade ett antal faror som det fortfarande finns anledning att begrunda.

Motivet för att avveckla eller kommunalisera företagens yrkesskolor var att minska den företagspecifika kunskapen till förmån för mer generella insikter, så att individen lättare skulle kunna byta jobb när det behövdes eller han ville. Idag är de företagsanknutna utbildningarna på väg tillbaka, ibland – Perstorp och Sandviken – på en betydligt högre kompetensnivå än de gamla yrkesskolorna. SKF i Göteborg är ett annat exempel på hur en företagsanknuten gymnasieutbildning kan utformas.

Det är en utveckling som det nya gymnasiet borde uppmuntra: det är så viktigt att komma in på arbetsmarknaden att den anknytningen är välkommen. Då blir det de nationella provens uppgift att säkra att kunskaperna är tillräckligt generella för att dessa gymnasier ska försvara sin plats i systemet.

Den tyngsta invändningen mot att öka ingångsjobbens betydelse för inträdet på arbetsmarknaden är att en del människor skulle riskera att fastna i ett låglöneträsk, om de gick ut på arbetsmarknaden redan som sextonåringar. Å andra sidan är det värre med trösklar som leder till permanent utslagning.

Lösningen på detta är inte lagstadgade ungdomsavtal enligt fransk modell. Den svenska arbetsmarknadens styrka är att arbetsmarknadens parter kan hitta lösningar som motverkar dessa tendenser. Avtalen om ingångslöner kan konstrueras så att de förutsätter internutbildning och/eller *learning by doing* som villkor för en trappa in mot två- eller treårslöner. Det vore en första spärr mot låglöneträskens uppkomst.

Den viktigaste offentliga insatsen borde vara att anpassa dagens olika studiestöd så att de tre årens skolrätt blir något som alla har rimliga möjligheter att utnyttja. Jag tror att det i praktiken betyder att man för äldre människor måste erbjuda något slags studielön – kanske på dagens a-kassenivå – när motivationen att skaffa sig gymnasiekompetens infinner sig. Det är en grannlaga uppgift att utforma systemet så att det inte ger alltför starka ekonomiska incitament skjuta upp utbildningen, men om gränsen för studielönen sätts vid tjugofem-trettio års ålder så bör de flesta fortfarande tjäna på att ta den ganska snart efter grundskolan. Studielönen kan motiveras med att det är ett samhällligt intresse – inte bara samhällsekonomiskt – att så många människor som möjligt skaffar sig gymnasieutbildning. Skolrättens år gör det lättare för oss att utöva våra medborgerliga rättigheter och skyldigheter. Om KomVux befrias från konkurrenskompletteringarna kommer vuxenutbildningen att kunna koncentrera sig på sina egentliga uppgifter.

Det räcker emellertid inte med detta. Även efter att man utnyttjat sin skolrätt kan man behöva utbilda sig, för att komma vidare inom sitt yrke eller för att byta till något annat. Idag är dessa möjligheter alltför hårt sammanknutna med arbetsmarknadspolitiken. Normalt är det först när man hotas av arbetslöshet som det finns möjlighet att få hjälp, och då är det ibland väl sent. Jag tror att vår tids stora socialförsäkring borde bli någon form av obligatoriska omställningskonton, avtalsbaserade eller statliga (eller kanske avtalade inom lagstiftningens ram), där någon procent på lönesumman sätts av varje år. Med ett sådant konto får varje löntagare så småningom en möjlighet att pröva något annat än det hon just då sysslar med. Det skulle uppmuntra en "vingarnas trygghet" på arbetsmarknaden. I stället för att behöva bita sig fast i ett arbete som man otrivs med skulle omställningskontot göra det möjligt för den enskilde att skaffa sig utbildning eller praktik för att göra något annat. Sådana öppningar skulle minska risken för att man fastnar i låglönejobb.

Frågan om vad den större mångfalden skulle betyda för segregationen och den sociala sammanhållningen är svårare att hantera. Med fler valmöjligheter är det troligt att man åtminstone övergångsvis kommer att kunna urskilja tydligare sociala mönster i valen än nu. Värnpliktens urholkning betyder att Sverige håller på att mista en sina viktigaste sociala smältdeglar. Det ökar betydelsen av den sammanhållna skolan. Å andra sidan medför utslagningen ur dagens gymnasieskola större risker för framtida segregation än vad fler vägar ut på arbetsmarknaden gör. Skolans insatser mot segregationen är viktigast på de tidigare stadierna, där kommunerna måste ge den gemensamma skolan möjlighet att dra så många elever som möjligt till sig.

Fördelarna

Det viktigaste motivet för reformen är att ge ungdomarna bättre utbildning och öppna fler vägar in på arbetsmarknaden. Men en sådan omvälvning kan också få viktiga bieffekter i andra avseenden.

Med regionerna som huvudmän ökar möjligheterna att stärka professionaliteten på gymnasienivån. Om det bara finns ett eller två gymnasier i en kommun så kan fres-telsen vara stor för skolstyrelsen att gå långt in i det dagliga skolarbetets utformning och ledning. Om det i stället är regionerna som har ansvaret kan det bli lättare att upprätthålla bodelningen mellan det politiska ansvaret å ena sidan och skolledningens och lärarkårens initiativ och dagliga gärning å den andra. Det ökar förutsättningarna att förlösa skolledarnas och gymnasielärarnas skaparkraft och arbetsglädje, till gagn för hela systemets utveckling.

För regionerna kan möjligheterna att samordna och förbättra gymnasieutbildningen ha stora fördelar. Det kan ge samhället bättre valuta för de skattemedel som satsas på gymnasieskolan än idag, det kan hjälpa till att klara försörjningen med arbetskraft, men goda skolor har också betydelse för regionens och enskilda landsändars dragningskraft. I USA har man noterat att ansedda skolor påverkar fastighetspriserna i det *county* där de ligger. Det svenska arbetslivets utveckling under de senaste årtiondena – mer distansarbete, fler veckopendlare, ökad andel egenföretagare – har inneburit att allt fler människor i tidig medelålder kan välja var i landet de ska bo. Då blir barnens utbildningsmöjligheter en viktig fråga, som kan avgöra vart man flyttar med sin familj.

HÖGSKOLAN

Inledning

Det märkliga med de senaste tio-femton årens expansion är att högskolan utvidgats utan att det funnits någon genomtänkt struktur och föreställning om hur den högre utbildningen ska samspela med sin omvärld. Tidigare föregicks eller kombinerades tillväxten med stora utredningar om hur högskolan skulle utformas. De senaste åren har nya orter tillkommit, antalet platser ökat och nya universitet utnämns på ett långt mer *ad hoc*-betonat vis.

Det är inte realistiskt att tro att Sverige ska kunna erbjuda alla studenter en god högskoleutbildning så länge resurserna används så osystematiskt. Risker att man snabbt får en uppdelning i A- och B-lag ökar. Tidigare har jag hört arbetsgivare kommentera just detta som styrkan i det svenska systemet: man behöver inte bry sig om en arkitekt är utbildad i Lund eller Stockholm eller Göteborg, alla håller samma klass, till skillnad från i andra länder, där vilken skola man gått igenom är en viktig fråga vid anställningsintervjun. Men risken är påtaglig att Sverige nu är på väg åt detta håll, om man t.ex. ser till de stora skillnaderna i andelen disputerade lärare mellan olika högskolor.

Möjligheten Bologna

Sverige behöver en översyn av och struktur för hur högskolan ska utvecklas. I stället för att snart sagt varje högskola ska anstränga sig att någon gång bli ett fullskaligt universitet vore det angeläget att urskilja de olika funktioner som högskolan ska fylla och bestämma vilka som ska ha ansvaret för att göra vad. Att olika högskolor får olika uppgifter betyder inte att de delas in i A- och B-lag. Syftet med en sådan uppdelning ska i stället vara att varje högskola/universitet ska hålla så hög kvalitet i den funktion som är deras så att ingen student ska behöva bekymra sig om kvaliteten på den högskola han väljer. Den kvalitetsgarantin ska staten stå för.

Bolognaprocessens krav och indelning av studiegången borde vara den naturliga utgångspunkten för en stor översyn.

- De tre första åren ska ägnas åt en *grundutbildning*, som med fördel kan vara geografiskt spridd. Då utnyttjar man de nya högskolornas förmåga att locka studenter från studieovana miljöer och vuxna som redan kommit en bit på väg genom yrkeslivet.

- Efter grundutbildningen går kandidaterna vidare till en *masterutbildning*, som normalt förutses ta två år (även om det bör gå att anpassa den efter olika områdens behov). Det kan för en del innebära en yrkesinriktad utbildning, för andra en forskningsinriktad licentiatutbildning. I en hel del fall kan säkert det första masteråret vara gemensamt. På vilka områden högskolor och universitet ska få lov att erbjuda masterutbildning måste avgöras efter tydliga kvalitetskrav. Det betyder antagligen att några högskolor får koncentrera sig på grundutbildningen, medan andra kan få ge masterexamen på en rad områden. Det är dock viktigt att inte ens universiteten får ”fribrev”, utan att deras förmåga att ge masterutbildning bedöms efter samma förutsättningar som de andra. Jag kan tänka mig att det t.ex. betyder att bara ett par-tre högskolor och universitet får examensrätt när det gäller forskningsinriktade masterutbildningar inom de olika ämnena.
- Det sista steget i Bolognacykeln är *forskarutbildningens* tre år (som kan bli fyra, om ett år av masterutbildningen inriktas på forskning). I dag utgår det svenska systemet på att alla universitet – plus ett par högskolor med vetenskapsområden – ska få examinera doktorer. Med forskarskolorna och olika slags nätverk har man gradvis börjat erkänna att varje universitet för sig sällan har kapacitet nog att genomföra en hel forskarutbildning på egen hand. Rimligtvis är det dags att ta nästa steg i denna riktning. I många ämnen är det rimligt att begränsa forskarutbildningen till någon eller ett par institutioner eller nätverk i varje ämne, i nätverkens fall med en bestämd institution som examensansvarig. Det betyder inte att alla doktorander måste flytta till den ansvariga institutionen, men den doktorand som verkar vid en institution utan egen examensrätt ska vara anknuten till en forskarskola med en forskningsinstitution som ansvarig. Koncentrationen – som borde kunna höja utbildningens kvalitet – betyder att varje universitet bara kommer att ha examinationsrätt för en del forskarutbildningar. Universiteten ska inte heller ha monopol: högskolor som specialiserat sig kan mycket väl ha en sådan kompetens inom ett vetenskapsområde att de inom detta även kan ta ansvaret för en del av landets forskarutbildning.

Bolognacykeln går på bredden, men prövningen av vilka högskolor som får ge vilken examen i vilka ämnen aktualiserar frågan om breddning eller nischning. Ska man erbjuda grundutbildning på så många områden som möjligt, eller ska en högskola koncentrera sig på ett vetenskapsområde och inom detta försöka nå så långt som möjligt? För de breda – ”humboldtska” – universiteten talar möjligheterna till befruktning mellan olika ämnen och fakulteter, men alla högskolor har inte förutsättningarna att satsa så.

Svaret kan vara både-och. Både för regionen och högskolan kan det vara rimligt att satsa på en bred grundutbildning för att tillgodose regionens behov av högutbildad

arbetskraft, samtidigt som man för masterutbildningen koncentrerar sig på ett bestämt vetenskapsområde. Blekinges IT-satsning är idag det främsta exemplet på en nischad satsning, men fler universitet och högskolor borde ha sådana förutsättningar. Växjö är väl placerat för att etablera den första skogliga civilingenjörsutbildningen, Södertörn har fått ett särskilt ansvar att leva upp till när det gäller Östersjön, och vilken högskola blir först att ta fasta på Nyköpings kommuns ambitioner att skapa ett "äldrekluster"?

Bolognaprocessens uppdelning av den högre utbildningen i olika steg rymmer risken att stegen isoleras från varandra. Inom utbildningarna borde man snarast sträva efter att närma sig läkarutbildningens mer integrerade miljö, där de studerande redan från början har kontakt med både forskning och praktik. För forskarrekryterings skull är det viktigt att högskolestuderande redan från början får klart för sig vad forskarstudier kan erbjuda. Det är ett angeläget samhällsintresse att bredda intresset för forskarutbildning, bland annat med tanke på högskolans lärarförsörjning och för att stärka den svenska ekonomins förmåga att hävda sig och ta till sig nya rön.

En fråga är om alla universitet och högskolor ska erbjuda grundutbildningar. Det vore fascinerande att pröva förutsättningarna för ett universitet där tonvikten snarare ligger på forskningen. Ett sådant forskningsuniversitet skulle inte ha någon egen grundutbildning, utan de som började där skulle komma direkt till masternivån från andra universitet och högskolor. Det skulle få rejäla resurser för att bygga upp forskningsgrupper kring och med både svenska och utländska forskare. En sådan miljö skulle kunna utöva stor lockelse på kandidater såväl som lärare och forskare, det skulle öka rörligheten inom det svenska akademiska livet och kunna bli en viktig brygga mellan den svenska och den internationella forskningsvärlden.

De interna förutsättningarna

En påtaglig fara med en sådan indelning av universiteten och högskolorna är att de rena grundutbildningarna utarmas akademiskt. För att dessa utbildningar ska få den nödvändiga vetenskapliga förankringen är det viktigt att resurstilldelningen blir så generös att det finns gott om utrymme för forskning även för lärarna vid dessa universitet och högskolor. Varje lärare ska förutsättas ägna en del av sin tid åt forskning och förkovran. Genom hela systemet – oavsett vilka Bolognaetapper respektive högskola svarar för – ska lönesättningen utgå från både pedagogiska och vetenskapliga resultat och meriter.

I den här skissen har jag förutsatt att den prestationsbaserade resurstilldelningen kvarstår i någon form. Det kan tänkas att det behövs ett större inslag av basresurser för att säkra långsiktigheten mot tillfälliga svängningar i tillströmningen och för att

behålla ”små” men viktiga ämnen, att man måste hitta former för att hantera distans- och vuxenstuderande bättre än idag, men grundtanken finns det ingen anledning att överge.

Däremot är det viktigt att bygga in spärrar mot att kravet på genomströmning eroderar kravet på kvalitet. Jag tror inte att det räcker med punktvisa inspektioner för att upprätthålla respekten för nivåerna. Den bästa kvalitetssäkringen vore antagligen att koppla in utomstående bedömare som regelbundet tar ställning till om prestationerna håller måttet. Det kan ske genom att man slumpar ut en viss andel skrivningar för utomstående rättning, eller genom att alla 60 p-uppsatser bedöms av fristående examinatorer. Kanske är det senare den intellektuellt mest tilltalande lösningen – då kommer examinatorerna att granska om ämnets grunder är tillräckligt väl lagda för en avancerad undersökning av något problem.

Utan kvalificerade lärare står sig högskolan slätt. Även om avlagd forskarexamen inte behöver säga allt om pedagogisk fallenhet och kunnande, så är det den vetenskapliga anknytningen som konstituerar den högre utbildningen. Därför är andelen disputerade lärare ett viktigt indicium på den högre utbildningens kvalitet. Inför de kommande årens pensionsavgångar är det viktigt att trygga lärarförsörjningen. Det förutsätter att villkoren är attraktiva, lönemässigt men också när det gäller utrymmet för egen forskning, som på många håll hotar att komma till korta när grundutbildningen kräver allt mer.

Den viktiga förutsättningen för att systemet ska fungera är att ledningen för högskolor och institutioner håller hög kvalitet. I dag är det på sina håll ett problem. Ämnesföreträdare som vill ägna sig åt forskning skyr rollen som administratör. Sysslan som prefekt betraktas på en del institutioner som värnplikt eller som ett sätt att försörja någon som inte bör ägna sig alltför mycket åt vare sig forskning eller undervisning. Med den inställningen till de administrativa funktionerna blir aldrig så väl uttänkta incitament lätt verkningslösa, därför att de som har ledningsansvaret inte förmår bättre. Det är viktigt att högskolan lägger större vikt vid försörjningen med goda ledare, också när det gäller att gripa till morötter som kan locka dem som är lämpade – rejäla lönetillägg under åren som prefekt eller rektor, löften om forskningsår utan administration och undervisning osv.

Jag har koncentrerat mig till de delar av högskolan som berörs av Bologna-processen. En översyn av högskolans struktur måste emellertid ta ställning även till andra delar av systemet.

Det har funnits en tendens att införliva allt fler utbildningar i högskolesystemet, ofta slentrianmässigt på 120 p-nivå. Det är inte säkert att alla utbildningar behöver tre år för att bibringa studenterna de kunskaper som erfordras. I Finland spelar kvalificera-

de, kortare yrkesutbildningar en större roll i den högre utbildningen än i Sverige. En strukturöversyn borde överväga KY-utbildningarnas framtida roll, inte minst därför att korta men effektiva utbildningar antagligen kan ha en positiv effekt på livslönen och utbildningspremien i många yrken. Föreställningen att fler år ger högre status och lön vilar på bräcklig empirisk grund.

Bolognacykeln handlar först och främst om den traditionella högskoleutbildningen, från student till forskare. Den svenska högskolan har emellertid fått viktiga funktioner vid sidan av Bologna. Den tillhandahåller fortbildning och vidareutbildning för dem som redan varit ett tag i yrkeslivet, den erbjuder bildning för dem som vill skaffa sig kunskap utan att denna är omedelbart kopplad till arbetsmarknadens behov, och den tar också på sig uppdragsutbildning för företag och förvaltningar. I detta har det uppstått egendomligheter. Företag betalar universiteten för uppdragsutbildning, den som läser in akademiska poäng i ett studieförbunds regi får också betala för sig, men den som söker utbildningen direkt vid högskolan kommer undan avgifter. Det är ingen självklar modell. Jag tror att det vore bra att införa avgifter för dem som inte läser på studiemedel. En sådan avgränsning skulle dels betyda att utländska studenter fick betala (eller att SIDA, Svenska Institutet eller någon annan betalar för dem), dels att de som läste inom Bolognaramen i huvudsak slapp undan.

Samspelet med omvärlden

Den viktigaste frågan när det gäller samspelet med omvärlden är hur studenternas förvärvade kunskaper ska tas till vara när de lämnar den högre utbildningen. Hur ska man minimera riskerna för arbetslöshet och överutbildning?

Botemedlet är att öka omvärldens kunskap om vad studenterna kan. Ett sätt att göra det är genom praktik och ingångsjobb. Praktiken betyder att studenten får tydligare perspektiv på vad kunskaperna ska användas till, samtidigt som mottagaren får klart för sig vad utbildningen rymmer. I många fall leder praktikplatsen till anställning, ibland av den som haft praktiken, ibland av någon annan med liknande utbildning. Att praktikinnehållet i många utbildningar minskat eller avvecklats under de senaste årtiondena är djupt olyckligt. Det har antagligen haft negativa följder både för utbildningarnas kvalitet och för de nybakade akademikernas möjligheter att få arbete. När högskolans resurser förstärks borde en förstärkning och förnyelse av praktikinslagen komma i första rummet.

SACO-förbunden Civilekonomerna, JUSEK och CF har tillsammans med arbetsgivarförbundet Almega kommit överens om tillfälliga ingångslöner för nyutexaminerade i utbyte mot att arbetsgivaren ger utrymme för praktik och fördjupning. Det är ett sätt att skapa utrymme för den inskolning som praktiken hade kunnat ge. Det

är synd att avtalet behövs, men det är en pragmatisk anpassning till verkligheten, ett försök att hantera den problematiska övergången från utbildningen till arbetsmarknaden. Som lösning borde den kunna mana till efterföljd på andra avtalsområden.

Med ökade praktikinslag och konstruktioner som ingångsjobben förbättras möjligheterna att matcha de nyutexaminerades kunskaper mot kvalificerade arbetsuppgifter. Det är en viktig insats för att minska problemen med överutbildning. Rent generellt är det viktigt att öka arbetsgivarnas kunskaper om vad olika utbildningar står för och hur de kan utnyttjas. Den sortens information och erfarenhetsutbyte mellan olika arbetsgivare borde både högskolan och arbetsmarknadens parter stimulera. Det innebär att samhällets investeringar i studenternas kunskap utnyttjas bättre än eljest.

Till det viktigaste i samspelet med omvärlden hör det internationella utbytet. Det blir allt vanligare att svenska studenter läser något eller ett par år utomlands. Det borde bli ännu vanligare. Många gymnasister ger sig ut på en världen-runt-luff när de slutat skolan, bara därför att de inte vet bättre. Skolan, högskolan och föräldrarna borde peka på utlandsåret *under* studierna som väl så givande. Då får man en djupare kontakt med det land man vistas i, samtidigt som man förkovrar sig i sin utbildning och får nya perspektiv på den.

Sveriges industriella guldålder runt förra sekelskiftet berodde åtminstone delvis på att många svenska ingenjörer studerade och praktiserade utomlands. Från utlandet tog de med sig patent och impulser – separatorn var bara till en del Gustaf de Lavals egen uppfinning. Sedan byggdes de svenska utbildningarna ut, de svenska ingenjörerna nöjde sig med att arbeta i svenska företag, även om de gjorde det utomlands, och det svenska näringslivet blev lite fattigare på idéer.

Nu ger det ökade studentutbytet hopp om en pånyttfödelse, både de svenska ungdomar som reser ut och deras utländska jämnåriga som kommer hit för att studera. På ett par årtiondens sikt borde det kunna betyda en renässans för det svenska näringslivets idéutbyte med utlandet. Det är ett utbyte som de svenska statsmakterna bör uppmuntra med all kraft, både genom studiemedelssystemets konstruktion och genom att erbjuda internationellt attraktiva – men inte nödvändigtvis avgiftsfria – utbildningar.

Den svenska arbetsmarknaden måste också rusta sig för att ta emot fler välutbildade med utländska examina, vare sig det är svenska ungdomar som läst utomlands eller andra nationaliteter som kommer hit. Arbetskraftens utbildning är inte längre en renodlat nationell angelägenhet.

SAMMANFATTNING

Det här är en skrift som i huvudsak behandlar gymnasiet och den högre utbildningen. Bakgrunden är dels utslagningen från ungdomsskolan, dels den ökade akademikerarbetslösheten och varningarna för överutbildning.

Syftet med de idéer som skisseras är att

- bredda ungdomarnas vägar in på arbetsmarknaden
- återupprätta gymnasiet som kvalificerad skolform
- utnyttja högskolans möjligheter och minska det slöseri som överutbildning och akademikerarbetslöshet innebär.

Några av de förslag som behandlas är

- dela in landet i sex regioner och låt dem bli huvudmän för en mer mångfasetterad och kvalificerad gymnasieskola, inte minst på yrkesutbildningarnas område
- ordna fler lärlingsplatser och ingångsjobb, så att skoltrötta sexton-sjuttonåringar får ett meningsfullt alternativ till att gå direkt till gymnasiet
- inför tre års skolrätt efter de nio årens skolplikt, så att var och en kan gå vidare i yrkeslivet eller till högskolan på rimliga ekonomiska villkor (studielön) när motivationen kommer
- inrätta obligatoriska omställningskonton
- slut avtal mellan fack och arbetsgivare där ingångslönerna får en trappa som står i proportion till de nyanställdas produktivitet och arbetsgivarens utbildningsinsatser
- återställ sambandet mellan högskolan och gymnasieutbildningen
- satsa på gymnasielärarna som en självständig lärarkår, där vikten av goda ämneskunskaper betonas och får genomslag i lönesättningen
- öka de nationella provens betydelse, både för att stävja betygsinflationen och som uppföljning och utvärdering av skolornas resultat
- begränsa konkurrenskompletterings betydelse vid antagningen till högre utbildning

- använd Bologna-processen för en tydlig arbetsfördelning mellan universiteten och högskolorna i landet
- koncentrera forskarutbildningen
- pröva möjligheterna att inrätta ett forskningsuniversitet utan grundutbildning
- kvalitetssäkra den högre utbildningen, t.ex. genom utomstående examinatorer
- öka praktikinslaget och det internationella utbytet i den högre utbildningen
- återställ högskolelärares forskningsutrymme.

LITTERATUR

Acemoglu (2005), Daron, Johnson, Simon, Robinson, James A. och Yared, Pierre, "From Education to Democracy?", i American Economic Review, May 2005

Björklund (2005), Anders och Lindahl, Mikael, Utbildning och ekonomisk utveckling : vad visar den empiriska forskningen om orsakssambanden? Rapport till ESS, Finansdepartementet, Regeringskansliet

Böhlmark (2003), Anders, Over- and Undereducation in the Swedish Labour Market. Incidence, Wage effects and Characteristics 1968-2000. Preliminary version

Mårtensson (2005), Kristina och Wennemo, Irene, Hur står det till med yrkesutbildningarna i gymnasieskolan?, LO mars 2005

Meghir (2005), Costas och Palme, Mårten, "Educational Reform, Ability, and Family Background", i American Economic Review, March 2005

Persson (2005), Helena, Kunskapens läge 2005, SACO

Persson (2005), Helena och Regnér, Håkan, Högskoleorternas regionala ekonomi. En analys baserad på företagsdata, SACO

Tählin (2004), Michael, Överutbildning eller kompetensbrist? Matchning på den svenska arbetsmarknaden, 1974-2000. Föredrag på Utbildningsdepartementet, 13 maj, 2004

Wetterberg (1994), Gunnar, Historien upprepar sig aldrig, SNS Förlag

Wetterberg (2004a), Gunnar, Arbetet – välfärdens grundval, SNS Förlag

Wetterberg (2004b), Den kommunala självstyrelsen, Pocketbiblioteket/SNS Förlag

Wolf (2002), Alison, Does Education Matter?, Penguin

Åberg (2003), Rune, "Unemployment Persistency, Over-education and the Employment Chances of the Less Educated", i European Sociological Review, Vol. 19 No. 2

Sveriges Akademikers Centralorganisation, SACO, är den samlade organisationen för akademiker. Våra 25 självständiga förbund företräder yrkes- och examensgrupper som är verksamma inom hela arbetsmarknaden och även som företagare. Sammanlagt är vi närmare 600 000 medlemmar. SACOs uppgift är att påverka samhällspolitiken så att den stimulerar kunskapstillväxt och en positiv välfärdsutveckling. SACO är en partipolitiskt obunden organisation och vi engagerar oss i frågor som är centrala för att vi ska nå vår vision om ett kunskapssamhälle för alla med hög kunskapsnivå, högt välstånd och stor individuell valfrihet under ansvar. Läs mer om SACO och vad vi tycker i olika frågor på vår webbplats www.saco.se

Sveriges Akademikers Centralorganisation
Box 2206, 103 15 Stockholm • Besöksadress: Lilla Nygatan 14
Tel: 08-613 48 00 • Fax: 08-24 77 01 • E-post: kansli@saco.se • www.saco.se